

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТИ

О. С. Власюк

З часу отримання Україною незалежності постійно йдеться про її вигідне геоекономічне розташування як один із вагомих чинників інтеграції України у світовий ринок товарів та послуг. Це справді так, однак щодо зовнішньоекономічного співробітництва таке положення України має і позитивний, і вразливий бік. Очевидно, що для формування структури й динаміки зовнішньої торгівлі України визначальне значення мають зовнішньоекономічні відносини з ЄС та Росією. Торгівля з країнами ЄС останніми роками стабільно формує третину українського імпорту та експорту. Зіставним за значущістю є російський напрям, на який припадає четверта частина українського експорту та 30% імпорту, головну частину якого становлять енергоносії.

Певний час третьою точкою опори української зовнішньої торгівлі товарами, яка відчутно забезпечувала її стійкість, були азійські ринки металу та продукції машинобудування, зокрема ринок КНР. Проте китайська економіка, демонструючи стабільно високі темпи розвитку, переходить на самозабезпечення металопродукцією та послідовно перебирає на себе азійський металургійний ринок. Як наслідок, втрати України на цьому векторі зовнішньоекономічного співробітництва сьогодні є відчутними, що відразу позначилося на стабільності зовнішньоекономічної динаміки. Маємо докласти значних зусиль, щоб виживати на цих ринках в умовах економічної експансії Китаю та інших держав Азії.

Отже, проблеми і пріоритети зовнішньої торгівлі України формуються на ринках ЄС, Ро-

сії та Азії. Спробуємо їх узагальнити та обґрунтувати.

Зовнішньоекономічна динаміка 2005—2006 років як ілюстрація залежності від кон'юнктури світових ринків

За показниками України у сфері зовнішньої торгівлі варто порівняти два абсолютно не схожі роки. 2005 р. національна економіка втратила зовнішньоторговельну динаміку. Зокрема:

— майже на порядок зменшилися темпи приросту експорту (до 4,6% проти 41,6% у 2004 р.), водночас темпи приросту імпорту збереглися на рівні минулого року;

— сальдо товарної торгівлі змінилося з позитивного (4,2 млрд дол. США у 2004 р.) на негативне (-1,4 млрд дол.);

— частка готової продукції (машинобудівної, легкої та харчової промисловості) в структурі товарного експорту зменшилася на 3,3% до 30,1%;

— понад 60% валютної виручки формували експортери сировинних товарів та продукції проміжної переробки (металургія, хімічна промисловість), що на 2% більше, ніж у 2004 р.;

Власюк Олександр Степанович — доктор економічних наук, професор, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки

— вітчизняних експортерів витіснили з перспективних європейських ринків (частка ЄС у експорті України зменшилася на 3,2% до 26,8%). При цьому вдвічі скоротився експорт з України до ЄС продукції машино- та приладобудування та на 20% — продукції хімічної промисловості, пластмас та каучуку.

Ці та інші тенденції 2005 р. у сфері зовнішньої торгівлі України були зумовлені низкою системних чинників, головними серед яких є:

— *різкі зрушення у митній, ціновій та курсовій політиці, що змінили конкурентне середовище для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.* Було скасовано пільгові режими щодо імпорту товарів, які використовують для виробництва автомобілів, мотоциклів, авіаційної та космічної техніки тощо; збільшено ставки мита на імпорт продукції машинобудування; в кілька разів збільшено ставки експортного мита на газ; різко знижено валютний курс з 5,3 до 5,05 грн. за долар США;

— *посилення конкуренції на внутрішньому ринку внаслідок активізації імпортерів, що послабило позиції національних виробників готової продукції.* 2005 р. на готову продукцію припадало 45,4% ввезених товарів, проти 41,6% — у 2004 р.;

— *посилення прагматизму економічних відносин України з країнами СНД, і насамперед з РФ, ключовим чинником нарощування торгівлі з якою стало підвищення цін на експорт і імпорт промислової продукції;*

— *підвищення залежності зовнішньоторговельної динаміки від коливань вітчизняних експортних поставок недорогоцінних металів.* Вітчизняний промисловий експорт на 50% формується за рахунок недорогоцінних металів, що посилює залежність експортної динаміки від тенденцій перерозподілу світового ринку металів, який у 2005 році був не на користь України. Йдеться, передусім, про активізацію Китаю щодо товарної експансії на цьому ринку (за більшістю сегментів ринку металопродукції ця країна є прямим конкурентом України). При цьому Китай має ширші конкурентні переваги перед вітчизняними металургами (ціновий діапазон, мобільність реагування на зміни попиту тощо).

2006 р. вітчизняні експортно орієнтовані підприємства, які досить чутливо реагують на лібералізацію доступу на окремі ринки, помітно активізувалися, що позитивно вплинуло на зовнішньоторговельну динаміку України. Зокрема:

— відновилася зростаюча динаміка зовнішньоторговельного обороту України. При-

рости експорту та імпорту перевищили темпи 2005 року, поступово вирівнялися, за підсумками 2006 року, і становили (за даними Митної служби) відповідно 12,5% та 21,7%;

— вирівнялася географічна структура експорту України. Частка ЄС в експорті (28,3%) наблизилася до рівня СНД (32,9%), а помітне перевищення темпів приросту експортних поставок на європейські ринки дало підстави стверджувати про можливість збереження балансу між цими векторами зовнішньої торгівлі. Частка експорту, що реалізується на азійських ринках, на жаль, скоротилася і становила 20,5 %. Водночас зняття низки обмежень щодо доступу вітчизняних експортерів на американські ринки зумовило зростання цього сегмента експортних поставок до 6,6 % (проти 5,5 % у 2005 р.);

— посилилася роль стратегічно важливих галузей машинобудування у формуванні експортних потоків України. Приріст експорту машинобудування (20,3%) перевищив цей показник по металургійній продукції (17,2%), що дало змогу збільшити частку машинобудування до 14,5% (13,5% — у 2005 р.);

— основні експортно орієнтовані галузі вітчизняної промисловості значною мірою адаптувалися до негативного впливу підвищення цін на енергоносії, що засвідчило нагромадження ними певного запасу конкурентоспроможності. Підприємства з високим рівнем споживання енергоресурсів (металургія, машинобудування, хімічна промисловість) продовжили активно експортувати свою продукцію на зовнішні ринки.

Проте зазначені зрушення відбулися переважно за рахунок екстенсивних, а не інтенсивних, якісних чинників. Тривало закріплення структури товарного експорту України, яка не відповідає національним стратегічним пріоритетам і не сприяє реалізації інноваційної моделі розвитку країни та ефективній інтеграції у світовий економічний простір. Менше третини (32,1% за 2006 р.) товарного експорту було сформовано продукцією повного виробничого циклу, майже десята частина (8,6%) — сільськогосподарською продукцією, решта (близько 60%) — товарами неповного виробничого циклу (зокрема, недорогоцінними металами і виробами, мінеральними продуктами, продукцією хімічної промисловості, пластмасами та каучуком). Майже 2/3 найбільш технологічної продукції вітчизняної промисловості — машино- та приладобудування — реалізовано на традиційних ринках країн СНД, і не має помітних перспектив виходу на глобальні та регіональні світові ринки Азії та ЄС.

Економічні відносини з ЄС для України є стратегічними, оскільки саме європейські стандарти визначають конкурентоспроможність національної економіки, є орієнтирами для оцінки якості життя в країні та ефективності внутрішніх перетворень. Якщо Україна досягне конкурентоспроможності на рівні держав-членів ЄС, то це дасть змогу їй успішно конкурувати на світових ринках поряд з іншими суб'єктами міжнародних відносин.

Сьогодні існує низка тенденцій, що зменшує потенціал економічного співробітництва з ЄС та не відповідає національним інтересам України. Серед таких тенденцій:

1. Закріплення неперспективної структури товарного експорту. Це найбільший виклик зовнішньоекономічного співробітництва з ЄС. За останні чотири роки частка в експорті до ЄС технологічної продукції вітчизняної промисловості машино- та приладобудування скоротилася майже вдвічі — з 16,2% у 2003 р. (переважно поставки до країн ЄС-10) до 8,9%, за підсумками 2006 р.

2. Посилення залежності від поставок високо-технологічної продукції. Товарний імпорту України з ЄС стабільно зростає, а його основою є продукція машино- та приладобудування. У 2006 р. така продукція становила 44,9% (у 2005 році — 43,1%) товарного імпорту із ЄС. Зазначимо, що імпорту машинобудування України наполовину формується за рахунок ЄС.

3. Зростання залежності від ринків ЄС. Насамперед це стосується галузей легкої, коксо-нафтохімічної, хімічної промисловості, які орієнтують на ринки ЄС понад 50% своєї продукції. Йдеться також про поставки продукції з низьким вмістом доданої вартості, натомість Україна зацікавлена у залученні її до промислово-виробничого ланцюга співробітництва з ЄС на вищих етапах її створення.

4. Критичне відставання в конкуренції за європейські інвестиційні ресурси. ЄС є найбільшим інвестором України. Разом з тим за показником прямих іноземних інвестицій (ПІІ) на душу населення Україна значно поступається навіть постсоціалістичним країнам: Чехії — у 18,8 разу, Угорщині — 17,4, Словенії — 11,7, Польщі — 7, Болгарії — 4,5, Румунії — у 3,5 разу. При цьому інвестиції, що надходять в Україну, не стимулюють високо-технологічне виробництво. Близько 70 % ПІІ з ЄС спрямовують у високоприбуткові та швидкокоопуні сегменти національної економіки (зокрема, оптову та роздрібну торгівлю, металургію та обробку металу, харчову промисло-

вість та переробку сільськогосподарських продуктів, фінансову діяльність, операції з нерухомістю, транспорт і зв'язок тощо).

5. Збереження деформованої структури експорту послуг. Експорт послуг з України до ЄС не диверсифіковано і сконцентровано у сфері забезпечення стабільності поставок енергоносіїв. Це пріоритетний напрям економічного співробітництва України з ЄС. Проте залишається на низькому рівні експорт до ЄС фінансових, комп'ютерних, ділових, професійних та технічних послуг, що не відповідає потенціалу України. Зокрема, за підсумками 2006 р., на експорт ділових, професійних та технічних послуг України до ЄС припадає лише 16,4% (363,8 млн дол. США). Істотно скорочується позитивне сальдо торгівлі послугами з ЄС, обсяги якого за два роки скоротилися майже вдвічі — з 636,2 млн дол. у 2004 р. до 351,1 млн дол. у 2006 р. Це стримує побудову в Україні сучасної моделі економіки, орієнтованої на збільшення частки послуг у ВВП.

Ринок країн ЄС залишається пріоритетним для України. Угода про співробітництво і партнерство між Україною та ЄС, очікуваний вступ України до СОТ відкривають нові можливості до розширення співпраці. Першочерговим завданням тут є формування зони вільної торгівлі. При цьому слід враховувати таке. ЄС нині не має наміру прийняти політичного рішення щодо перспектив членства України в Союзі. Своєрідною компенсацією моральних і матеріальних втрат України внаслідок такого підходу є згода ЄС на зону вільної торгівлі. Тому створення зони вільної торгівлі з ЄС слід вважати цілком реальним проектом, під час реалізації якого можна посилити виробничу кооперацію з країнами ЄС. При цьому треба послідовно позбуватися ролі постачальника сировини і напівфабрикатів та створювати умови для розміщення в Україні виробництва кінцевої продукції.

Економічні взаємовідносини України з РФ

Економічні відносини України та РФ нині трансформуються у бік прагматизму, що, однак, не позбавляє двостороннє співробітництво суперечностей та конфліктів. Між економіками країн ще існує взаємозалежність, тому їхня економічна динаміка відчутно реагує на застосування торговельних чи інвестиційних обмежень.

Ринок РФ переважно споживає українські товари повного виробничого циклу (60,0% товарного експорту в РФ). Водночас основу імпортованих поставок України з РФ становить промислова сировина (50,7%), а продукція повного та

часткового виробничого циклів дорівнює відповідно 18,8% та 29,5%.

Україна зацікавлена у збереженні та розвитку експорту високотехнологічної й наукоємної продукції на ринок РФ. Росія є ключовим ринком збуту української машино- та приладобудівної промисловості, на який припало 53,0% їх експорту у 2006 р. У структурі поставок до РФ машинобудування становить 34,2% (у 2006 р.), що є найбільшим показником серед основних торговельних партнерів України. Цьому сприяють коопераційні зв'язки машинобудівного комплексу обох країн та відсутність проблем взаємного визнання технічних норм і стандартів.

Водночас потенціал взаємовигідних відносин послаблюють окремі дії РФ щодо запровадження заходів, які обмежують торгівлю. Йдеться, насамперед, про економічно невмотивовані торгові війни на окремих ринках. Зрозуміло, що це більше російська геополітика, а не економічна доцільність.

Джерелом загострення конкурентної боротьби України з РФ на зовнішніх ринках є схожість промислових комплексів обох держав. Найвідчутніше така конкуренція спостерігається у галузях ОПК, авіабудування та космічних технологій. Зростання конкуренції не дає змоги спільно використовувати наявні можливості у завоюванні світових ринків збуту.

Чутливим чинником взаємовідносин України та РФ є співробітництво в енергетичній галузі, що пов'язано з реалізацією РФ нової політики у ціноутворенні та постачанні енергоносіїв на євразійський ринок. Як наслідок, у перспективі ризик цінового диктату РФ у цій галузі посилюватиметься. У цьому контексті Україні стратегічно необхідно забезпечити з РФ прагматичні відносини шляхом запровадження узгодженого плану зміни тарифів на енергоносії для промисловості на середньострокову та довгострокову перспективу.

Ключову роль тут мають відігравати довгострокові міждержавні угоди щодо забезпечення вітчизняного енергетичного балансу з чіткими орієнтирами цінових змін. Такі угоди мають виходити з міркувань економічної безпеки України та передбачати:

— прозорість ціноутворювальних механізмів на енергоносії;

— пряму співпрацю між державними енергетичними компаніями, що унеможливить посередницькі зловживання;

— взаємоузгодженість і паритетність між цінами на енергоносії та вартістю їхнього транспорту і зберігання;

— наявність прозорих механізмів урегулювання суперечок.

Перешкоди у двосторонніх економічних відносинах значною мірою спричинено недотриманням сторонами положень Договору між Україною і Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998—2007 рр. Очевидно, що необхідно укласти новий договір на засадах рівноправного партнерства і взаємовигідного співробітництва, який передбачав би забезпечення режиму вільної торгівлі між Україною і Росією на основі правил СОТ, ефективне взаємне використання транзитних можливостей обох країн, нарощування обсягів інвестиційно-інноваційного співробітництва шляхом прямих зв'язків та міждержавних програм, належний захист національної інтелектуальної власності, удосконалення правової бази двосторонніх відносин. У підсумку має бути забезпечене скорочення негативного сальдо у товарній торгівлі України з Росією. В цьому контексті відчутному результату сприятиме реалізація спільних проектів та стимулювання науково-технічного і виробничого кооперування.

Економічна взаємодія України з державами Азії

Останніми роками торгове співробітництво України з країнами Азії значно поглибилося, зокрема за 2001—2006 рр. товарообіг (незважаючи на скорочення у 2006 році) зріс у 2,6 рази, а частка цього регіону в сукупній зовнішній торгівлі України підвищилася з 15,4% у 2001 р. до 17,0% у 2006 р.

Разом з тим *має місце закріплення сировинно орієнтованої спеціалізації України на ринках країн Азії.* Основою національного експорту тут є недорогочінні метали та вироби з них, а також продукція хімічної промисловості, пластмаси та каучук, на які сукупно припадає майже 70% товарного експорту до Азії. Подоланню цієї тенденції слід приділити особливу увагу в експортній стратегії України.

Водночас майже 2/3 (70,9%) імпорту з країн Азії становить готова продукція повного виробничого циклу. На відміну від сировинної орієнтації українського експорту в Азію, близько половини (46,9%) товарного імпорту з цього регіону становить продукція машинобудування, а з окремих видів промислової продукції Азія стала основним постачальником на український ринок. Поряд з цим не розв'язано *проблему контрабанди неякісних товарів з Азії, чому сприяє їхня відносна дешевизна на азійських внутрішніх ринках.*

Зростаюча роль Китаю як суб'єкта міжнародних економічних відносин та його триваюча

експортна експансія на традиційні для України азійські ринки металургійної та машинобудівної продукції істотно звужила можливості збуту в регіоні цієї продукції українськими національними виробниками. Зростання конкурентного тиску з боку азійських країн Україна відчула й на ринках інших регіонів, передусім унаслідок скорочення попиту на українську продукцію машинобудування на ринках ЄС. Це актуалізує проблему конкурентоспроможності українських товарів.

Стратегічним напрямом співробітництва України з державами Азії є енергетична галузь. Йдеться про визначальну для України потребу обмеження монополії постачання енергоносіїв з РФ за рахунок часткової переорієнтації на держави Азії, зокрема з використанням азійських інвестиційних коштів. Вимагає поглиблення співпраці України з державами Азії, зокрема Туркменистаном, Казахстаном, Азербайджаном, а також Іраном та Іраком у напрямі забезпечення спільних проєктів з постачання газу в Україну.

Національні пріоритети в міжнародних економічних відносинах

Проведений аналіз дає змогу окреслити пріоритети зовнішньоекономічної стратегії України. Можна стверджувати, що до них належать:

1. Посилення ролі України у забезпеченні енергетичної безпеки Європейського регіону. Україна має послідовно нарощувати свій транзитний та інфраструктурний потенціал, гарантувати безперешкодні поставки енергоресурсів з РФ до європейських споживачів. На довгострокову перспективу Україна має долучитися до стратегії забезпечення енергетичної безпеки ЄС та взяти участь у заходах ЄС щодо диверсифікації джерел енергопостачання до країн Європи.

2. Захист та розвиток конкурентних переваг України на світових ринках. Йдеться про розробку та впровадження зрозумілої концепції захисту національних економічних інтересів України, узгодженої з нормами світового права. Актуальність відповідних заходів поси-

люється нагальною потребою української економіки у механізмах компенсації втрати цінної конкурентоспроможності національних виробників унаслідок лібералізації ринку енергоносіїв. Пріоритетним кроком у цьому напрямі є набуття членства у СОТ.

3. Підвищення ефективності міжнародного науково-технічного співробітництва України та використання його результатів на внутрішньому ринку. Пріоритетами тут є нарощування наукоємності та технологічності вітчизняного виробництва і експорту шляхом поглиблення науково-технічної кооперації. Необхідно цілеспрямовано формувати відповідну науково-технічну інфраструктуру, зокрема за рахунок реалізації спільних програм з РФ, ЄС та державами Азії. Це дасть змогу зберегти й зміцнити кадровий, науковий та винахідницький національний потенціал.

Здобутки міжнародного економічного співробітництва має ефективно використовувати національна економіка. Йдеться про прискорення споживання внутрішнім ринком результатів міжнародного науково-технічного співробітництва та кооперації, що сприятиме модернізації реального сектору національної економіки і підвищенню його конкурентоспроможності.

4. Залучення ефективних прямих іноземних інвестицій, орієнтованих на модернізацію економіки та розбудову економіки знань. Створення сприятливого інвестиційного клімату та підвищення конкурентоспроможності національної економіки мають забезпечити перспективи України в конкурентній боротьбі за відповідні фінансові потоки. Водночас це не повинно спотворювати національне конкурентне середовище, яке необхідно врегулювати винятково правовими засобами. Під час залучення ПІІ пріоритети варто надавати високотехнологічним секторам економіки, оскільки наука та інновації визначають можливості становлення сучасного типу економіки — економіки знань. Досвід розвинутих країн свідчить, що модернізація виробництва найефективніше відбувається за умов його високої концентрації. Україна має врахувати цей досвід, що дасть змогу активізувати інноваційний розвиток.